

*Néhány szó a perzsa és magyar költészet viszonyáról*¹

Anvari (kb. 1126–1189) a szeldzsukkor egyik legnagyobb perzsa udvari költője rendkívül finoman megalkotott ghazaljaiban legtöbbször igen kemény pesszimizmusról és kérlelhetetlen társadalomkritikáról tanúskodik. Egy ízben például így bélyegzi szemtelen koldusnak a tartomány legfőbb urát, azaz a kormányzót:

Mondta egy fénylő-eszűnek, mondta egy tán együgyű:
„Tudd, a kormányzónk mi: nem más, kapzsi koldus, szemtelen.”
Szólt amaz: „Hogy volna koldus? Kalpagának gombja csak
Száz olyanak, mint mi, sokszáz évre szóló élelem!”
„Jaj, szegény – így szólt a válasz –, tévedésed éppen ez!
Köntös, étek nála, mit vélsz, honnan oly töméntelen?
Tudd: a nyakláncán a gyöngyök – gyermekemnek könnyei;
Nem rubint – árváitoknak vére csillog fényesen
Fönt a nyergén; nincs pohár víz, mit ne tőlünk kérne ő.
Kenyerünkéből teste, húsa csontja, vizsgáld, teljesen.
Hívd tizednek, hívd harácsnak: tudd, a kérés – koldulás.
Egy igazság mondja ezt, hívd tíz neven vagy száz neven.
Az, ki kér, az koldul, így van, s kéregessen bárki is,
Salamon vagy Qárun, egy csak: koldus, és más semmisem.”²

Minden perzsa olvasó felismerheti Szimin Behbaháni „A szenvedő ige”³ című versének ősmintáját, hiszen a költő alkotásmódjának lényeges része a klaszszikus allúziók állandó beépítése, a saját, hangsúlyozottan mai és köznap helyzeteket tematizáló költeményeibe, azért hogy a transztextuális játék állandósuljon és a múlt tekintélye így hitelesítse és gazdagabbá tegye a jelent.

¹ A tanulmány eredeti változatának megjelenési helye: Perzsául a magyar költészetben In: Szimin Behbaháni Szőcs Géza, Weiner Sennyey Tibor, Jeremiás Éva (közrem.) (szerk.) *Elhagyott szentély*. Budapest: PEN Club-Pluralica, 2013, 95–101.

² Anvari: *Mondta egy fénylő-eszűnek*. Devecseri Gábor fordítása. In *Klasszikus perzsa költők*. Szerkesztette Simon Róbert. Budapest, 2002.

³ Ld.: Szimán Behbaháni: *A szenvedő ige*. Szőcs Géza fordítása. – Szimán Behbaháni: *Elhagyott szentély*. Szerk.: Szőcs Géza, Weiner Sennyey Tibor. Pen Club – Pluralika. Budapest. 2013. 43–46.

Korábban egymásról jóformán semmit sem tudó kultúrák hirtelen, robbanás-szerű egymásra ismerése az egyik legizgalmasabb tüneménye az összehasonlító irodalomtörténetnek. Feltétlenül ilyen pillanat volt a tizennyolcadik században báró Reviczky Károly (1736–1793) kis latin értekezése: *Specimen Poeseos Persicae*. A tudós magyar arisztokrata, aki egyébként osztrák diplomata volt, 1771-ben adta ki eredetiben és saját latin fordításában Háfiz 16 ghazalját, írt hozzá hallatlanul gazdag és szellemes bevezetést a perzsa költészetéről általában, továbbá látta el a török Szúdi tizenhatodik századi kommentárja alapján gazdag filológiai és költészeti magyarázattal. Osztatlan sikert aratott egész Nyugat-Európában, hamar lefordították angolra, majd németre is. Tudjuk, hogy a későbbi nagy orientalista William Johnesot mintegy tanítványaként vezette be a perzsa ismeretekbe; később azután az egész felfedezés érdemét magának Johnesnak tulajdonította. Mindenesetre Goethe Nyugat-keleti dívánja nem jöhetett volna létre a Háfiz költészetében koncentrálódó és megragadható keleti másság-azonosság, hit és székepszis, élet- és halálvágy, dicsőségszomj és nihil-sóvárgás sajátos együttese nélkül, amelyet Reviczky zseniális könyvecskéje egyszerre csak felkínált az európai irodalomnak, mégpedig archaikusabb és igazabbnak tűnő formában, mint amit akár a korban értelmezett Anakreón, akár a Herder által újralfelfedezett Jakob Balde, a neolatin jezsuita költő nyújthatott. Ami pedig Magyarországot illeti: egyszerre csak felragyoghatott Csokonai teljességgel rendhagyó és ezerszínű költészete, amelyben a neolatin jezsuita Attila-eposz (Répszeli László) hatása testvériesen összesimul Metastasio áriáival és Háfiz verseivel. (Jellemző a kor magyarországi perzsa divatjára, hogy Vizer Ádám – professzor a nagyszombati egyetemen, majd később Budán – Szádi verseivel példálózik, amikor bibliai hermeneutikára tanítja a kispapokat; Kármán pedig Leila és Medzsun regéjét fordítja, szintén Szádiból, az első magyar, nőknek szánt folyóirat, az Uránia számára; a tihanyi bencés monostor könyvtárában egy időben még megvolt a leghíresebb Indiában kiadott perzsa költői értelmező szótár: a *Heft qolzum*).

Sajnos ezúttal nincs terünk hosszabb fejtegetésre, a kedves olvasó rengeteg adatot találhat még Simon Róbert tanulmányában (A klasszikus perzsa költészet születése és alakulása), amely bevezető a *Klasszikus perzsa költők* című, szintén Simon Róbert által szerkesztett antológiához (Magyar Könyvklub, Budapest, 2002). Kivételt kell azonban tennünk néhány szerzővel, de legelső sorban Arany Jánossal kapcsolatban. Arany legelőször egy igen terjedelmes és alapos német nyelvű, a különböző orientális költészeteket ismertető antológiában találkozott perzsa költőkkel. Azután szerzett magának – egyelőre szintén német nyelvű – Firdauszit. Mindenesetre 1851-ben már úgy ír a *Sáhnáme* szerzőjéről, mint aki számára akkor a legfontosabb költő, és mintegy Héraklész-ként vezérli őt az ismeretlen, a Gibraltári-szoroson túl elterülő világóceán

megismerésében. Tudjuk, hogy mindenesetre a *Sáhnáme* kompozíciója bátorította abban, hogy a klasszikus homéroszi szabályokat félretéve több nemzedék életének időtartamára tágítsa ki az Irán – Turán mintájára fölépített örök harcot, a hunok és germánok, illetve utódaik között; ám sajnos a *Csaba-trilógia* egészében sosem készülhetett el. Egy véletlenül fennmaradt kézirat lapja tanúskodik arról, hogy hozzáfogott – mégpedig nagy-nagy odaadással – a *Sáhnáme* fordításához. Később megszerezte Mohl perzsa–francia kétnyelvű kiadásának köteteit is, még a perzsa nyelv tanulásához is hozzáfogott. Azután gondoljunk csak a *Toldi szerelmének* prágai epizódjára; korábban még túl mesésnek, azaz saját céljaira felhasználhatatlannak ítélte ezt az epizódot, azután pedig micsoda remek mesét konstruál belőle! Hiszen Lajos és Toldi között úgy osztja meg a *Sáhnáme* Bézsan és Manézsé történetében szereplő Rusztem szerepét, hogy Lajos találja ki a kereskedelmi karavánnak álcázott had-becsempészést Prágába, Toldi pedig buzogányával ott dolgozza meg a helyi erőket, hogy attól is koldulnak (Lajos és Toldi Arany koncepciója szerint ellentétes, de elválaszthatatlan ikrek; Rusztemről pedig tudjuk, hogy Szondi maga volt ő...) De nemcsak a nagyepika izgatta a perzsa költészetből: teljességgel magáévá tudta tenni – Csokonai szkepszisénel sokkal keserűbben – a perzsa líra rezignációját is:

*„Ez az élet egy tivornya:
Inni kell, ha rád jön sorja,
Az örömből, búbánatból,
Karcos borból, kéj-zamatból.*

*Inni hosszut és körömré,
Kedvet búra, bút örömré;
Sok megissza vad-őszintén:
Egy-kettő vigyázva, mint én.*

*Kivel egykor én mulattam,
Többnyire már pad alatt van:
Én, ki a mámort kerültem,
Helyt maradék, hol leültem.*

*De, ha végignézek romján:
Oly sivár, dúlt e tivornyám!
Mért nem ittam úgy, hogy jó-rég
Én is a pad alatt volnék?...”*

(1878. március 23.)

Omar Khajjám pedig így ír:

„Mondják: Ha iszol pokolra jutsz – mást ne remélj!
Ez szófia szó: Igazsághoz fel sosem ér.
Ha a szeretők és borivók elkárhoznak:
Holnap már pusztá lesz a menny, mint a tenyér.”⁴

Arany pedig – érezhetjük – még ennél a búsvidorságnál is keserűbb; mintha inkább Abú Szaidra hajazna:

„Könyvből kitöröljék, mit e kéz rája vetett,
Égből ledobálják, mit e kéz égbe emelt,
Minden butaság volt, mit eszem csak kiagyalt,
Lám, semmire tettem fel egész életemet.”⁵

De egyes motívumok egybecsengetésénél, amelyet az újabb kutatások állandóan új találatokkal gazdagíthatnak, sokkal fontosabbnak látszik, hogy Arany János a perzsáktól eltanulta a hagyományos műfaji keretek fellazításának és az egyes műfajok egybejátszásának nem könnyű tudományát. Elég azokra a körülírásokra gondolni, amelyekkel akár ő maga, akár a későbbi kritikusok jelölték az ő verseit: elegico óda; ódához emelt dal; humoros elégia, stb... Ady, amikor éppen ütni akart egyet Aranyon – ezt később aztán alaposan megbánta (*Strófák Buda haláláról*, 1911.) –, akkor azzal vádolta, hogy minden epikuma, balladája mögött valamifajta rejtett elégikus személyiség lapang, amelyet azonban Arany titkolni akar! (Ma talán úgy gondoljuk, hogy ez érdem, nem hiba.)

Ady nem csupán Aranyt akarta sértegetni, hanem egyszerre Kosztolányit is. Ezért Desiré legelső kötetét (*Négy fal között*) a legnagyobb perzsa-magyar költő művének nyilvánította. Pedig akkor hol volt még Kosztolányi a *Halotti beszédtől*, amelyet nyugodt lélekkel elvállalhatna Háfiz is.

Megint ugranunk kell egyet a legutóbbi évtizedekre. Harmincegy évvel halála után Hajnóczy Péterről elmondhatjuk, hogy mint sokminden más téren, a kisregény műfajában is úttörő volt; *A halál kilovagol Perzsiából* és annyi más írása mögött ott sejlik egyik fő ihletője Szádeq Hedájat, a sok évre Indiába emigrált, majd végül Párizsba költözött és ott az önkéntes halált választó író és irodalomtörténész, aki *A vak bagoly* című, Hajnóczy által imádott regényében

⁴ Simon i.m. 130. o.

⁵ Simon i.m. 123. o.

a perzsa költészet pesszimizmusát sikerrel ötvözte az európai expresszionizmus képalkotásával.

Szabó Lőrinc háromszor írta újra Omar Khajjám fordítását egyre csiszolván és alakítván Fitzgerald angol fordításán, amelyet alapul vett, s egyre inkább közelítvén saját, sőt legsajátabb költői hitvallásához. Az Eötvös-kollégista tudós költő és irodalomtörténész, Képes Géza ezek után mégis mert az újrafordításra vállalkozni, immár az eredetiből, ám – ha ezeket olvassuk – folyamatosan úgy érezzük, hogy igazságtalan verseny alakul ki a két költő-fordító között. Ezt Képes Géza is érezhette, hiszen az ő egész életművének csúcsa (nem csak a költőié) az ő Háfiz fordítása, amelyet régebben sokan tudtunk kívülről. Ám ez nem elég, a magyar és a perzsa költői génusz talán leginkább Weöres Sándor azon fordításaiban találkozott, amelyet a két nagy misztikusból, Rumiból és Dzsámiból készített. Ám ez olyan elemzést kívánna, amely meghaladja egy röpke utószó kereteit.

Még egy fiatal költőt kellene említenünk: Halasi Zoltánnak volt bátorsága – igaz, hogy már edzve magát előzőleg Goethe Dívánjának fordításával – Szabó Lőrinc és Képes Géza után újra nekiveselkedni Omar Khajjám fordításának, nem is eredmény nélkül, mert hiszen megtudott valamit éreztetni a korabeli költői kánont is lábbal taposó Omar Khajjám merészségéből, akit éppen ezért az iráni irodalmi tudat csak az Európában aratott siker hatására tudott nemcsak tudósként, hanem költőként is elfogadni.

„Hogy adhat a gaznak annyi jót, Ég, kereked:
fürdőt, fogadót meg malmot oszt szét kereked.
míg éhezik s zálogházba járkál az igaz?
Szarunk ilyen égre! Ejtjük, rossz Gép, kereked!”⁶

Aranyt és legkedvesebb tanítványát Szilády Áront, akire kötelező feladatként hagyta a *Sáhnáme* továbbfordítását, nyilván vonzotta a makacs és elpusztulni csak azért sem hajlandó, tehát mintegy Attila-maradék Csaba-népeként viselkedő perzsák hagyományörzése.

Janus Pannoniust pedig, ha egy kicsit később él, és megismerkedhetett volna a perzsa költészettel, csodálkozó és boldog felkiáltásokra készíthette volna a klasszikus udvari költészet minden tulajdonsága, amelyet ő is gyakorolt csodagyermek és csodaifjú neolatin költőként. Először is: a perzsa költészet csodája, mint nemzeti közösségteremtő erő egy idegen kihívásra adott választ: ez az idegen – az arab – ráadásul elpusztította a régi iráni birodalmat

⁶ Simon i.m. 135. o.

és fokozatosan rákényszerítette a maga vallását az iráni nemzetre. Vesd össze pogány hunok – keresztény magyarok ellentéte; ráadásul ezen keresztény magyarokat a művelt Nyugat továbbra is előszeretettel tekinti pogány barbároknak; Janus ezt úgy hidalja át, hogy mikor a művelt olasz osztálytárs az ő anyját barbár medveasszonynak titulálja, akkor ő a derék osztálytárs mamáját „művelt farkasnőnek”. Ő persze nem tehet arról, hogy a latinban ez a szó egyúttal örömlányt is jelent, sőt egykor „örömasszonyt” is jelentett, aki a Rómát alapító ikerpárt szoptatta. Másodszor az egész perzsa klasszikus költészet a minél gazdagabb és sűrűbb célzásrendszerre épül, amelyet az elmúlt korok nagy költői legfontosabb műveire – de emellett akár tudományos vagy teológiai művekre – rejt el a szerző saját szövegébe, s ezek az elődök lehetnek arabok vagy perzsák, de sokszor arab fordításból megismert görögök is. A neolatin költészet ugyanígy dolgozik. Harmadszor alapvető követelmény a félelmetesen nagy és folyamatosan bővülő memória, amelyet azután a hálás utókor kommentárok tucatjaival próbál legalább részben feltárni. Janusról tudjuk, hogy naponta akár ezer sort képes volt megtanulni és egy életre megjegyezni. Tizenhat éves korától kezdve bármely feladott témára tudott rögtönözni és utána végleges, leírható formában át is adni költeményeket. Végül: mindezen bravúros és páratlan technikát egy udvar szolgálatában tanulta meg, azért, hogy egy másik hazai udvar szolgálatában kamatoztathassa Ferrarában és Padovában szerzett tudását. Mint tudjuk, minden perzsa költő kötődött valamilyen módon az udvarhoz – kivéve a szufik egy részét – és valódi nagyságuk és egyediségük ezzel a kötöttséggel együtt és részben ennek ellenére tudott kibontakozni. Janus például azért tanulta meg a horoszkópvers készítését, hogy csillaghívó uralkodójának segíthessen; de ha ezt nem tudja, akkor sosem írja meg a halálfélelem és az életszeretet kettős szólamát mozartian kicsengető, *Saját lelkéhez (Ad animam suam)* címzett elégiáját. Nem hiba tehát Szimin Behbaháninak Janus Pannonius-díjat adni.